

Csevár Nóra¹

Kálvin jogtörténeti vívmányai az *Institutio-n* keresztül

Absztrakt

A kálvini gondolatok újszerűsége érzékeltetésének érdekében szükségszerű a történelmi előzmények bemutatása az egyházalkotmánytan vonatkozásában.

A reformáció másodgenerációs nagy alakját, Kálvint, a kálvini jogot és annak hatását nem csak az általános alapelvek, illetve azok érvényesülésének szintjén vizsgáltam, hanem azt is elemeztem, hogy ténylegesen közvetlenül hogyan hatott a nyugat-európai országokra. Nem országokra történő lebontásban vizsgálom jelen tanulmányomban a közvetlen hatást, hanem annak bemutatására kívánok kísérletet tenni, hogy az *Institutio* mint egyházalkotmány miként hathatott a későbbi polgári kormányzatok kialakulására, mennyiben segítette elő a demokratikus eszmék és forradalmi szabadságharcok létrejöttét.

Kálvin és követőinek köszönhetően, később a kálvinizmus segítségével változott meg az államok szervezete, az államnak az egyházhoz fűződő viszonyrendszere és az azzal összefüggő politikai álláspontok. Korszakát meghaladó jogi gondolkodásmódja számos mozgalmat, forradalmat indított el és rendezte át a politikai berendezkedést, a jogrendszereket, valamint alakította át az egyházi jogot és az alkotmányjogot, azok viszonyát.

Kulcsszavak: Kálvin János, *Institutio*, alkotmányjog, jogtörténeti vívmányok, alkotmányos egyházjog, kálvini kormányzás és államforma

Abstract

In order to give a sense of the novelty of Calvin's thought, it is necessary to present the historical antecedents in relation to the doctrine of the constitution of the Church.

I have examined the great second-generation figure of the Reformation, Calvin, Calvin's law and its impact not only in terms of general principles and their application, but also in terms of its actual direct impact on Western European countries. In this study, I do not examine the direct impact on a country-by-country basis, but rather attempt to show how the *Institutio*, as a church constitution, could have influenced the development of later civil governments and how it contributed to the emergence of democratic ideas and revolutionary struggles for freedom.

Thanks to Calvin and his followers, and later with the help of Calvinism, the organisation of states, the state's relations with the Church and the political positions associated with them were changed. His legal thought, which transcended his time, initiated many movements and revolutions and reorganised the political order and legal systems, and transformed ecclesiastical law and constitutional law and their relationship.

Keywords: John Calvin, *Institutio*, constitutional law, legal history, constitutional ecclesiastical law, Calvinist government and form of government

¹ dr. Csevár Nóra, doktorandusz, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola

I. Előszó

A kálvini gondolatok újszerűsége érzékeltetésének érdekében szükségszerű a történelmi előzmények bemutatása az egyházalkotmánytan vonatkozásában.

Az őskeresztény egyházi hierarchikus alkotmány az alá-fölérendeltségen alapul, amely igazán fontos jelentőségű, hiszen az őskeresztény egyházban nem voltak a gyülekezetnek hivatalnokai, hanem a hívek a vezetőket előljáróiknak, a lélek embereinek tekintették. Majd az idő előre haladtával a gyülekezet száma egyre csak nőtt, és a lélek emberei már kevésnek bizonyultak, ezért egyre szükségesebbé vált egy összpontosítottabb, határozottabb vezetés.

A II. században a püspök kezében összpontosult a gyülekezeti élet irányítása. A püspök alárendelt segédei voltak a presbiterek és a diakónusok. E hivatali rend lassan korlátlan egyházi hatalommá nőtte ki magát. A püspököket az apostolok utódjának, a hagyomány őreinek és Krisztus képviselőinek tekintették, ennek következtében magasan elkülönültek a hívőktől. A püspökök alatti hierarchiában alakult ki a klérus, akik magát a papságot alkották. Kezdetben csak a felszenteléshez voltak kötve, később pedig megkövetelték, hogy szegény körülmények közt éljenek, majd a házasságkötést sem engedélyezték a részükre.

Kialakult az ókatolicizmusban a papi alá-fölérendeltségi, hierarchikus rend. Az ilyen jellegű hatalmi rendszernek alapfeltétele a parancs, amelyben hamar megfélemlítettek az egyház Urának parancsszaváról, ennek okán a papság kezdett parancsolni a népnek. A városi püspökség pedig a vidéki keresztyén gyülekezetek felett uralkodott, a püspökök aktívan belefolytak a politikai életbe, és rendszerint zsinatokat (gyűléseket) tartottak. Az elfogadott határozatok a Szentlélek különös ihletése alatt jöttek létre. Elnökük rendszerint az érsek volt, aki több püspök felett gyakorolta a hatalmat. Több érsek felett a főérsek állt, keleten a pátriárka (Konstantinápoly, Alexandria).²

Ez a pápai hatalom csúcspontját az investitúra-harcok után érte el, amikor a papság került ki győztesen és III. Ince alatt a világhatalom teljességét élvezhette, ahol Európa tényleges urává vált.³ Ezzel egy időben a hanyatlásuk is megjósolható volt. „A makacs és önfejű VIII. Bonifác pápa első nagy megalázását IV. (Szép) Fülöp francia királytól érte el.”⁴ A világi hatalomra törő papság „nem tudott megbirkózni egy erős, egységes nemzeti állammal.”⁵ „Később reformzsinatok jöttek létre, hogy az egyház állapotát békés úton, minél előbb helyre tudják állítani. Ekkor már a humanizmus hajnalán – mely előnyére vált a reformációnak – a szellemi élettől, az erőtől duzzadó és a szépségtől sugárzó antik embereszményben dúskál Európa.”⁶ Ekkor szólal fel először Luther Márton, aki őszinte híve az evangéliumnak és a humanizmus tudományosságán keresztül beszélt a néphez. Nem hiába lett a humanizmus a reformáció első generációjának a legerősebb fegyvere.

Kijelenthető, hogy a megoldást Luther hozta meg, aki az eredeti keresztyén szellemiséget, tanokat és eszméket hirdette. „Neki köszönhető, hogy Németországban 1570 körül a birodalom lakosságának 9/10-e protestáns vallásúvá vált. A lutheri tan nem a papi tekintély uralmát kívánta előtérbe helyezni, hanem a keresztyén ember vallását, ami egészen szabad, szellemi és személyes.”⁷

A reformációnak köszönhetően a XV. század végén, a XVI. század elején jelenhettek meg az első olyan politikai művek, amelyek a teológiától elkülönültek. A politikai ideológiák

² Révész Imre: Egyháztörténelem, I. könyv, Az őskereszténységtől az ellenreformációig. Dunamelléki Református Egyházkerület, Ráday Nyomda, Budapest, 1993, 19-21. o.

³ Uo. 38. o.

⁴ Lásd Uo. A konkrét vita ismertetésétől itt eltekintek bonyolultsága és terjedelme miatt.

⁵ Uo. 48. o.

⁶ Uo. 52. o.

⁷ Uo. 62. o.

küzdelme még hosszú időn át a különböző egyházi tanítások egymással folytatott harcában fejeződött ki. Ez meg is magyarázza azt, hogy az első polgári forradalmak is a reformáció során már kialakult vallásban, a kálvinizmusban találták meg a maguk teológiáját. A reformáció politikai ideológiáját Luther alapozta meg, az egyház és az állam elválasztásának tanával.

A reformáció másodgenerációs nagy alakját, Kálvint, a kálvini jogot és annak hatását nem csak az általános alapelvek, illetve azok érvényesülésének szintjén vizsgáltam, hanem azt is elemeztem, hogy ténylegesen közvetlenül hogyan hatott a nyugat-európai országokra. Nem országokra történő lebontásban vizsgálom jelen tanulmányomban a közvetlen hatást, hanem annak bemutatására kívánok kísérletet tenni, hogy az *Institutio* mint egyházalkotmány miként hathatott a későbbi polgári kormányzatok kialakulására, mennyiben segítette elő a demokratikus eszmék és forradalmi szabadságharcok létrejöttét.

Kálvin és követőinek köszönhetően, később a kálvinizmus segítségével változott meg az államok szervezete, az államnak az egyházhoz fűződő viszonyrendszere és az azzal összefüggő politikai álláspontok. A saját korát meghaladó jogi gondolkodásmódja számos mozgalmat, forradalmat indított el és rendezte át a politikai berendezkedést, a jogrendszereket, valamint átalakította az egyházi jogot és az alkotmányjogot, azok viszonyát.

II. A kálvini Institutio Christianae Religionis

*A római püspökök és papok által meghatározott és gyakorolt hierarchikus egyházszervezet helyébe lépett*⁸ a kálvinizmus legalapvetőbb forrása, az *Institutio Christianae Religionis* (a továbbiakban: *Institutio*), amelyet Kálvin fő műveként tartanak számon. Tanulmányomban számos helyen térek ki az *Institutio*-ra, a benne foglalt tartalmakra és azok lényegesebb fejezeteinek elemzésére. Céлом az *Institutio* megírásának, körülményeinek feltárása, kiadás-történetének, szerkezetének és hatásának rövid, összefoglalóbb jellegű ismertetése.

*II.1 Az Institutio keletkezése*⁹

Az *Institutio* elsődleges üzenete, hogy ez Kálvin „*egyetlen hiteles foglalata*”,¹⁰ amely összefoglalja szellemi és eszmei rendszerét a hitről, vallásról, népről, szentségekről, keresztyének szabadságáról, imádságról és a törvényekről.

Eme fő műve Kálvin teljes lelki képe, egyéniségének, főként érzelmvilágának népszerű gazdag volta, stílusának csodálatos hangszerelése, amely hiánytalanul tartalmazza a mondanivalóját. Ez, amiért küldetett és amire az életét feltette. A mondanivaló pedig nem más, mint az Igéről való bizonyágtétel, a teljes Szentírásban kijelentett Igazság kifejtése, igazolása, védelme. Az *Institutio*-t a benne híven, tisztán, alázatosan és rettenthetetlen bátorsággal tolmácsolt Ige tette naggyá és erővé. Ez a történetfölötti örök hatalom ajándékozott neki történetet és történeti hatást.

Az *Institutio*-nak tehát hatalmas története van. Ennek első szakasza a legelső alakjában való megszületéséig, a második végleges irodalmi formájának kikristályosulásáig tart, a harmadik az *Institutio* élő nyelveken való irodalmi megsokszorozódását, egyre jobban lombosodó és teológiai hatásait foglalja magába.

⁸ Schenck, Barbara – Rieger, Georg: Kálvin János élete és teológiája röviden. Magyar Református Egyházszövetség Kiadó, (ford. és szerk. dr. Békefy Lajos), Budapest, 2009, 9. o.

⁹ Kálvin János *Institutioja*. Stichting Hulp Oost Europa, Budapest, 1995, 1. fejezet.

¹⁰ Uo. 158. o.

Arról nem maradtak fent forrásaink, hogy mikor és hol fogott hozzá Kálvin az *Institutio* megírásához, de végső befejezését Bázelen 1535. augusztus 23. napján, a bázeli 7–8 hónapos ott tartózkodása alatt (ekkor még huszonöt éves) valósította meg.

II.2. Kiadások és hatások

Mint ahogyan a királyi előszó legelső soraiból is kiderül, Kálvinnak eredeti célja a franciaországi hívő gyülekezet szolgálata volt: elemi kalauzt akart adni az igaz vallásban azoknak a vágyakozó lelkeknek, akik szerették volna megismerni Krisztust, de kellőképpen nem rendelkeztek helyes ismertekkel. A legtöbb reformátorral ellentétben pozitívumokkal kezdi a művet.

Kálvin, akinél hálásabban senki sem becsülte meg az előtte járt úttörők szent fáradozását és útmutatásait, többet vagy kevesebbet elődeitől tanult, vett át és gondolt tovább. Legkevesbé Zwingli volt rá hatással, de annál nagyobb volt Melancthonnak és mindkettejük tanítójának, Luther Mártonnak a hatása.

Első kiadásának mintájául a lutheri *Kis Káté* (1529) szolgált, amelyet 1536-ban Bázelen adtak ki latin nyelven, azonban számos kérdést sokkal részletesebben vizsgált Kálvin, mint Luther. Kálvin strasbourgi száműzetése során az *Institutio*-t másodszorra 1539-ben adták ki, amely az előző hat fejezet helyett már tizenkét fejezetből állt. Ekkor vált Kálvin „vallásos eszmerendszerének elsődleges forrásává, és a többi írása másodlagossá.”¹¹

Genfben 1541-ben kiadják a munkát harmadjára francia fordításban, amely hatalmas áttörést jelentett, hiszen minden francia ajkú számára elérhetővé váltak Kálvin tanai. A végleges kiadás Kálvin nem pusztán szakadatlan gyülekezeti, tanítói, pásztorkodói vagy irodalmi munkája, hanem egyúttal a legkeményebb harcainak korszaka is volt: „harcoké, amelyek közt bár nem a test fegyvereivel folytak, nagyon sokszor még az élete sem volt biztonságban, s amelyek még az ő egészen kivételes lelki erejét és önálló képességét is súlyos próbára tették.”¹²

Brunetiere Ferdinand az alábbiakat vallotta a végleges műről: „Az *Institutio* a francia próza egyik legnagyobb alkotása, mégpedig időrendben a legelső olyan, amelyikről el lehet mondani, hogy arányaiban, elrendezésében, fölépítésében csakugyan van valami monumentális.”¹³

A mű Kálvin halálát követően több fordításban is megjelent, köztük Genfben 1557-ben olaszul, 1560-ban hollandul, Londonban 1561-ben angolul, Heidelbergben 1572-ben németül és 1597-ben Londonban spanyol fordításban is kiadták.¹⁴

II.3. Szerkezete

Az 1559-es kiadás már a humanista felfogásból is merít, így kimondható, hogy világos, megfontolt, jól kidolgozott, átgondolt és átfogó rendszert alkot a keresztény hittel kapcsolatos kérdésekben. „Kálvinnak nincs központi tana, mint a felvilágosodás kori műveknél, hanem inkább központi jelentőségű témái vannak.”¹⁵

Vallásos gondolatainak és elveinek legfőbb forrása a Biblia, amely legfőképpen írásmagyarázatokban formálódott ki. Mindemellett a reformáció első generációs alakjainak is

¹¹ McGrath, Alister E.: Kálvin, A nyugati kultúra formálódása. Osiris Kiadó, Budapest, 1996, 152. o.

¹² Kálvin (1995) i. m. 2. fejezet

¹³ Uo.

¹⁴ Uo. 150–151. o. 7.1. táblázat alapján.

¹⁵ Uo. 161. o.

sokat köszönhetett. Legtöbb művében nyomokban vagy egészben hatást gyakoroltak rá a következő személyek: Luther, Martin Bucer¹⁶ (strasbourgi barát és kolléga), Bullinger, Farel és Melancthon.

Kálvin tanait legjobban egybefoglaló fő művének, az *Institutio* fennmaradásának köszönhetően a kálvini gondolkodásmód, eszme- és intézményrendszer kidolgozása sem halála után, sem az ellenreformáció során nem veszett el.

*II.4. Előszava*¹⁷

Kálvin az előszót I. Ferenc királynak ajánlotta: „Ferencnek, a hatalmas és dicsőséges uralkodónak, a franciák legkeresztyénebb királyának, mint fejedelmének, Kálvin János békét és üdvösséget kíván.”¹⁸ Eredetileg nem a Dicsőséges Királynak szeretne volna ajánlani, de az ország politikai helyzetére és protestánsüldözésekre tekintettel mégis a királynak ajánlotta.

Természetesen hangsúlyozta, hogy nem személyes okok miatt írja neki az előszót. Habár kijelentette, hogy ha lehetősége nyílik rá, élne a hazatérés jogával. Ettől függetlenül ő mégis a közös ügyért küzd, félretéve a saját érdekeit. Kéri a király beleegyezését – „a Te beleegyezéseddel” –, hogy vessen véget az öldökléseknek és száműzetéseknek.

A „Kegyes Királyt” a jogos védelemre szólítja fel. Másrészről meggyőződéssel vallja, ha a „király elolvassa a hitvallásukat, akkor rá fog jönni, hogy amit az egyházukról hírszernelnek – és emiatt vérfürdőket, kínvallatásokat rendeznek – mind szemenszedett szemérmertlenség.”¹⁹ Pál apostolra hivatkozik, mikor azt tanítja, hogy minden prófécia a hit mintájára készült, és ez a legjobb irányelv az írásmagyarázat megítéléshez.

II.5. Kálvin (egyház)alkotmánya

„Amint a Krisztus üdvözítő tudománya az egyház lelke, úgy benne a fegyelem az idegek szerepét tölti be. Így történik meg, hogy a test tagjai, mindegyik a maga helyén, egymással összefügg.”²⁰ – Kálvin az *Institutio*-ban ezt a hasonlatot írta az egyházi fegyelemről.

Négy tisztséget alakított ki a gyülekezet vezetésére: a pásztor, a doktor, a presbiter és a diakónus.

A presbiter feladatköre az ige hirdetése, a sákramentumok kiszolgáltatása, a gyülekezetbe új tagok toborzása, illetve a gyülekezeti tagok életvitelének fegyelmezése.

Pásztor pedig az lehet, aki életvitelében kifogástalan, hitének meggyőződése mellett a gyülekezet híveiből álló tanács azt megszavazza, majd esküt kell tennie. Ha véleménykülönbségek miatt nem tudnának döntésre jutni, akkor a presbitereket is be kellett vonni. Amennyiben ez sem vezetne eredményre, akkor kell (az állami hatóságot) a

¹⁶ Bucer, Martin (1491–1551) strasbourgi reformátor és hittudós, Kálvin barátja és tanítója volt. Heidelbergi egyetemen tanult, e tájt ismerte meg Luthert. Számos vitában vett részt, de fontosnak tartotta a hit megreformálását, egységesítését, de ellenezte az anabaptizmust. V. Károly 1549 áprilisában száműzte Strasbourgból, ahogy érkezett, úgy távozott, menekülteként. Canterbury érsekének meghívására Angliába ment, így terjedhetett el ott is a reformáció. Greschat, Martin: Martin Bucer, Egy reformátor és a kor, amelyben élt. Kálvin Kiadó, Budapest, 2011.

¹⁷ Antal Géza (szerk.): Kálvin János – A keresztyén vallás rendszere 1559. Refm. Főiskolai Könyvnyomda, Pápa, 1909, előszó.

¹⁸ Uo. 7. o.

¹⁹ Uo. előszó

²⁰ Antal Géza (szerk.): Kálvin János – A keresztyén vallás rendszere II. kötet – 1559. Ref. Főiskolai Könyvnyomda, Pápa, 1910, 510–511. o.

magisztrátust bevonni. A pásztorok az evangéliumot hirdetik, és a szentségeket kiszolgáltatják. A „tanítás módja nem csak nyilvános prédikációkban fejeződik ki, hanem magán-intelmekre is kiterjed.”²¹

A doktorok az egyházfegyelem alá voltak vetve. Feladatuk a tiszta tanok tanítása, a pásztorok felett őrködnek. Fontos továbbá, hogy a doktorok megfelelő képzése folyamatosan biztosítva legyen, mivel Kálvin úgy gondolta, hogy a megfelelő kormányzat a megfelelő oktatástól függ.²²

A szegények és betegek gondozásával, valamint az adományok begyűjtésével és elosztásával a *diakónust bízták meg*.²³ Feladatukat részletesen a Rómaiakhoz írt levél kommentárjában fejtette ki Kálvin.

Kálvin számára hatalmas jelentőséggel bírt, hogy a lelkészek semmilyen világi hatalommal nem rendelkezhetek, mivel számára fontos, hogy az egyházi és a világi hatalom elváljon egymástól, de ettől függetlenül együttműködjenek egymással. Kivételes esetekben bevonják a világi hatalmat: ha és amennyiben erőszak kikényszerítésére vagy büntetésre lenne szükség valamely gyülekezeti taggal szemben, akkor a világi tanácsra bízzák az ügyet.

Genfben ez mégis örökös vita szüleménye volt, mivel a magisztrátus úgy vélte, hogy az Egyháztanács nem önálló egyházon belüli szerv, hanem a világi hatalom részét képezi, és ez csorbíthatja az ő tekintélyét. Kálvin maga sem értette hozzáállásukat, hiszen nem, hogy nem értették meg őt, de rútol is bántak vele.

A viták során mégis higgadt tudott maradni, és diplomatikusan annyit jelentett ki: „Most hát van egyháztanácsunk (presbyterorum iudicium) és egyfajta egyházfegyelem (disciplina), ahogy azt a mai gyengeségünk szerint el tudjuk hordozni”. Mózesre vagy Dávidra utalt még érvelésében: „Istenfélő királyokhoz hasonlóan, az elismert rendet óvták tekintélyükkel, kötelességük szerint. Az egyháznak azonban meghagyták az önrendelkezést, ahogy a papoknak is azokat a feladatokat, amiket az Úr rájuk bízott.”

Továbbá szerinte az egyházalkotmánya körül folyó viták leginkább az egyház és a világi hatalom viszonyának megítélésének elfogadásán múlt. Végül sok vitát követően 1541-ben a Tanács és a Népgyűlés is elfogadta, majd 1555-ben a kálvini értelmezés szerinti egyházi kormányzatot a magisztrátus is érvényes határozatában elismerte és kihirdette.

Ezt követően felkérték Kálvint, hogy az újonnan elfogadott egyházi rendtartása után – a Tanács egy megbízottjával – a polgári törvénykönyv módosításában működjön közre, amelyhez nagy segítséget tud nyújtani jogi végzettsége.

Kálvin 1528 és 1531 közt járt jogi egyetemre. Jogi tudásanyagát pedig legfőképpen a genfi polgári törvénykönyv kidolgozásában bontakoztatta ki. Diplomájának megszerzését követően így vélekedett: „Így történt, hogy elszólítva a filozófiai tanulmányoktól, a jogtudomány felé fordultam, melyben mintegy az atyai akaratnak engedelmességgel igyekeztem hűséggel helytállni. Isten mégis gondviselésének titokzatos zablájával végül más útra vezérelt. [...] Isten egy hirtelen megtéréssel az engedelmességre kényszerített. Így azután mintegy az igaz kegyesség ízetől átítatva olyannyira elfogott az előrehaladás vágya, hogy hátralévő tanulmányaimat, bár nem vettem el teljesen, mégis közönyösebben folytattam. Még egy év sem telt bele, és a tisztább tanítás iránti vágyakozás miatt annak máris novíciusává és buzgó tanulójjává lettem.”²⁴

Az új törvényben megfogalmazták az egyes hatalmi ágak egymáshoz való viszonyát, szabályozták a lakosság és a kormányzati testület mai értelemben vett demokratikus viszonyrendszerét. A polgári peres eljárások menetét egyszerűsítették. A genfi szokásjogot és

²¹ Bolyki János (szerk.): Válogatás Kálvin János műveiből. Kálvin Kiadó, Budapest, 1993, 151. o.

²² Szabó Zsolt: A demokrácia alapelveinek protestáns gyökereiről. In Collegium Doctorum, Magyar Református Teológia, 2021/2. 175–181. o.

²³ Bolyki: i. m. 150. o.

²⁴ Van't Spijker, Willem: Kálvin élete és teológiája. Kálvin Kiadó, Budapest, 2003, 25. o.

a római jogot próbálta harmonizálni az új polgári joggal. Úgy gondolta, hogy amint az egyházi rendjében megfogalmazott célokat át tudja formálni a világi hatalomba – amelyben a magisztrátusnak meghatározott, körülhatárolható hatásköre van –, úgy az megfelelően el tud különbözni az egyházi kormányzattól. Az Általános Tanács 1543. január 28-án fogadta el az új polgári törvénykönyvet, az előjárók hálájuk jelképéül egy hordó bort adtak Kálvinnak. Így jött létre Genfben az első demokratikus gyökerű polgári törvénykönyv, amelyben lefektették, hogy az állam és az egyházi hatalom két külön, de egymással egyetértve működő hatalom. Az egyháznak pedig saját egyházi rendtartással, kormányzattal bíró szervezete van, amely meghatározott feladatkörökkel és hatáskörökkel van ellátva.²⁵

Majd 1545 és 1549 közt magánéleti problémái voltak, felsége súlyos betegség következtében meghalt, és így rá maradt a két nevelt félárva gondozása. Nehéz időben egy barátja sem segített neki. Ennek következtében 1555-ig a városi döntéshozatalból teljesen ki is szorult.²⁶

III. Magyarázatok – Kálvin a polgári kormányzásról a Rómabeliekhez írt levelek alapján

Ahogy azt fentebb is kifejtettem, Kálvin fontosnak tartotta a szövegek magyarázatának kiadását, így mint írás magyarázó több – mai szóval élve – kommentárt is készített, amelyben államtani értekezései is olvashatóak. Az *Institutio* 1536. évi kiadását követően, Strasbourgban 1539-ben, majd Genfben 1551-ben adta ki a Pál apostol *Rómabeliekhez írt levelének magyarázatát*. Kálvin jogi és államjogi tanulmányaiból megtudhatjuk, hogy szerinte különböző államformák és átmeneti formák is léteznek.

A Rómabeliekhez írt levelek kommentárjában részletesen kifejti, hogy *Platón* államtana szerint három államformatípust különböztethetünk meg, amelyekből kitűnik, milyen formának mi lehet a veszélye: a monarchiának a zsarnokság; az előkelők uralmának a pártharcok; a népuralomnak a lázongás (anarchia). Ebből következik, hogy erős hasonlóságot vehetünk észre Kálvin és Platón látásmódjában. Kálvin szerint is korlátozni kell valamilyen eszközökkel az uralkodó felsőbbségét. *A legfőbb felsőbbség Isten, mindenki más felsőbbség hatalma csak tőle származhat.*²⁷ *Isten igazságának ismeretét a törvények útján nyerhetjük el.*²⁸

A III. rész 20–21. versében, amelyben Pál apostol az „*Isten igazságát, amelyről tanúbizonyosságot tesznek a törvény és próféták*” részét magyarázza meg, rávilágít, hogy Istentől származnak a törvények, és az ember azt fogadja és ismeri el. Akik pedig kiforgatják a törvényt, azok bünt követnek el. „A hit igazságának nem kell segítenie a törvényt, mert azt annak tanúbizonyossága erősíti meg.”²⁹

IV. Kálvin elve a polgári kormányzásról az *Institutio* alapján

„Kálvin, amikor a polgári életbe való beleszólási jogát érvényesítette, azt a kor elismert gyakorlata alapján tette.”³⁰ Kálvin társadalomelmélete és államtani felfogása a korát meghaladó volt, amit az *Institutio*-ban fejtett ki részletesen.

Kálvin az *Institutio*-ban külön ír az állami kormányzásról, ezzel annak adja a

²⁵ Forrás: Kálvin János *Institutioja*, Stichting Hulp Oost Europa, Budapest, 1995. 2. fejezet

²⁶ Forrás: Bolyki János (szerk.): *Válogatás Kálvin János műveiből*, Kálvin Kiadó, Budapest, 1993. 151.o.

²⁷ Kálvin János: *A római levél magyarázat.* (ford.: Rábold Gusztáv – Nagy Barna) Kálvin Kiadó, Budapest, 1992, XIII. rész.

²⁸ Uo. 86. o.

²⁹ Kálvin (1992) i. m. 65. o.

³⁰ Buzogány Dezső: *Kálvin állam- és társadalomszemlélete.* In *Magyar Tudomány* 2010/2. 130–135. o.

bizonyosságát, hogy igen nagyfokú valóságérzettel rendelkezett. Az *Institutio* VI. kötetének 20. fejezetében foglalkozik a polgári kormányzattal.³¹ „A polgári kormány gondoskodik arról, hogy a vallás nyilvános kifejezésére jusson a keresztyének társaságában, és hogy az emberiesség fennmaradjon az emberek közt.”³² Kálvin több célkitűzést is lát a kormányzat előtt. „Arra szolgál, hogy előmozdítsa a vallást és fenntartsa a társadalom rendjét.”³³

Az *Institutio*-nak erre vonatkozó fejezetében, amelyekben különböző államformákról ír, a demokratikus köztársaságot helyezte előnybe, amit a szabadság-fogalommal alapozott meg: „A kormányzatnak nincs szerencsésebb formája, mint az, ahol a szabadság megfelelő önfegyelemmel társul és bölcs módon állandó tartósságra rendezkedik be. Magam is azokat tartom a legboldogabbaknak, akiknek megadatott, hogy ezt az állapotot élvezzék... Igen, a felsőbbtségnek arra kell törekednie a legnagyobb erőfeszítéssel, hogy a legkisebb mértékben sem engedjék meg, hogy csökkentsék vagy megsértsék azt a szabadságot, aminek megvédésére őket iktatták be. Amennyiben ebben a vonatkozásban hanyagok vagy túlságosan kevés gondnal látják el feladatukat, akkor hűtlenek hivatalukban és szülőföldjük árulóivá lesznek” (Ins. IV.,20,8).³⁴

Véleményem szerint Kálvin úgy gondolta, hogy a polgári kormányzatra nem volna szükség, ha a bűn nem rontotta volna meg az eredeti rendet. A kormányzat szükséges a rendetlenség megfékezésére. A kormányzat funkciója „semmivel sem kisebb, mint a kenyéré, a vize, a napfényé és a levegőé; valóban, tisztességének helye még ezeknél is jóval magasabban áll”.³⁵

Kálvin tanításaiból kitűnik az a meggyőződése, hogy megkülönböztetni lehet csak, de szétválasztani nem lehet a keresztyén ember lelki-egyéni és a társadalmi életét (szociáletikájából).³⁶ A reformátor a jogtudományban való kiemelkedő jártasságáról és közéleti tapasztalatáról tesz tanúságot. Az állami közkormányzathoz három tényezőt emelt ki: 1. a felsőbbséget, 2. a törvényeket és 3. a népet.³⁷

A felsőbbség, csakis Istenhez való viszonya alapján értékelhető, megbízatása Istentől származik. Akiknek hivatásuk, hogy jóakarattal és igazságosan járnak el a néppel szemben, vagyis az anarchiát akadályozzák meg. A felsőbbség célja, a törvények, a szabadság és a rend érvényre juttatása és fenntartása.³⁸ „Ennélfogva semmit találóbban nem lehetne mondani, mint hogy a törvény néma felsőbbség, a felsőbbség pedig élő törvény.”³⁹

A polgári kormányzat⁴⁰ Istentől rendelt és szükséges. A hatalom Isten adománya (felülről származó abszolút szuverenitás, melyeket az erkölcsi törvények szabályoznak; a legkézzelfoghatóbb törvény a Tízparancsolat) és szükségszerű, melyet erősen kihangsúlyozott. A hatalom pedig Istentől származik, amelynek ereje szükséges a társadalmi

³¹ Antal Géza (szerk.): Kálvin János – A keresztyén vallás rendszere 1559. II. kötet. Ref. Főiskolai Könyvnyomda, Pápa, 1910, 746. o.

³² Uo.746. o.

³³ Osterhaven, M. Eugene: Az egyház hite. Történelmi fejlődés református szempontból. Kálvin Kiadó, Budapest, 1995, 222. o.

³⁴ Staedtke, Joachim: Kálvin János megismerés és formálódás. Vásárosnaményi Református Egyházközségért Alapítvány, Vásárosnamény, 2009. (In. *Institutio* 4. könyv, XX. fejezet, 8. pontja)

³⁵ Antal Géza (szerk.): Kálvin János – A keresztyén vallás rendszere 1559. II. kötet. Ref. Főiskolai Könyvnyomda, Pápa, 1910, 746. o.

³⁶ Bolyki i. m. 246. o.

³⁷ Kálvin 1995: 5. fejezet.

³⁸ Antal Géza (szerk.): Kálvin János – A keresztyén vallás rendszere 1559. II. kötet. Ref. Főiskolai Könyvnyomda, Pápa, 1910, 746. o.

³⁹ Uo.

⁴⁰ Birkás Antal: Reformáció, államhatalom, politika. Luther Kiadó, Budapest, 2011, 95. o. A 1624-es magyar nyelvű fordításban szerepel, „világi gubernálás”, illetve „községi igazgatás” (mindez Kálvin *Institutio*-jának a Szenci Molnár Albert által 1624-ben Hanoviában megjelent magyar nyelvű változatában olvasható ekként, annak 1505. oldalán.

rend fenntartásához a béke érdekében. Chadwick szavaival élve: „minden ékesen és jó renddel” valósulhasson meg.⁴¹

Az állam és az egyház elválasztásának helyes kálvini értelmezése az, hogy a hívő embernek „elsősorban Istennek kell engedelmeskednie, de ez a kötelessége nem zárja ki azt, hogy neki engedelmeskedve a lojális földi hatalmakat is elismerje, hiszen azokat – a már hivatkozottak szerint – Isten rendelte eszközként a földi ember számára.”⁴²

Kálvin Platónról és Arisztotelésztől átveszi azon tételt, hogy háromféle államforma létezik, a monarchia, az arisztokrácia és a demokrácia, de mindháromat fenyegeti a diktatúra. Hangsúlyozza, nem keresztyéneknek kell eldönteni, melyik számukra a helyes forma annak érdekében, hogy keresztyénként éljenek és cselekedjenek, de egyértelművé teszi az egyház és a világi hatalom viszonyát.⁴³ „És ugyancsak meddő volna, ha magánemberek vitatkoznának arról, hogy azon a helyen, ahol ők élnek, melyik államforma a leghelyesebb; mert nem őket illeti az állami szervezet megállapítására vonatkozó tanácskozás. Aztán meg nem is lehet vakmerőség nélkül egyszerűen eldönteni ezt, mivel ennek a vitának az eldöntése a körülményektől függ. És ha magukat az államformákat a körülmények nélkül hasonlítjuk össze egymás között, nem lesz könnyű megkülönböztetni, hogy melyik hasznosabb: annyira egyenlő feltételekkel mérkőznek. A királyságból könnyű a zsarnokságba átsiklani, de nem sokkal nehezebb az előkelők uralmából a kevesek párturalmába, s még ennél is könnyebb a népuralomból a lázongásba jutni. Bizonyára, ha magukban vizsgáljuk ama három kormányformát, amelyet a bölcselek emlegetnek, egyáltalán nem tagadhatom, hogy az arisztokrácia, vagy az általa és polgári közrend által kormányzott állam a többi valamennyit messze felülmúlja, [...] ha nem csupán egy államra vagyunk tekintettel, hanem egyúttal az egész föld kerekességét is megtekintjük és megfigyeljük, vagy tekintetünket legalább nagyobb területeken hordozzuk végig, bizonyára tapasztalni fogjuk, hogy az isteni gondviselés nem ok nélkül rendezte azt úgy, hogy a különböző vidékek különböző kormányforma szerint igazgassanak.”⁴⁴

V. Záró gondolatok

Abraham Kuyper *A kálvinizmus politikai jelentősége* című munkája 1874-ben *A kálvinizmus, mint az alkotmányos szabadságok alapja és biztosítója* alcímmel jelent meg. Kuyper ebben a munkájában részletesen kifejtette és indokolta köztörténeti adatokkal és a korabeli jogbölcseleti, jogelméleti, filozófiai nézetek elemzésével, hogy a kálvinista rendszerből egy igazi alkotmányos közjog származik.⁴⁵ Kálvin tanai és a „*reformáció eszmetörténeti jelentősége szinte valamennyi*”⁴⁶ jog- és társadalomtudományi ágazatra hatást gyakorolt.

Kálvinizmusnak azt a vallásos világnézetet nevezzük, amely az élő Isten szuverenitását hirdeti.⁴⁷ Kálvin tanainak alapja az Isten szuverenitása, habár jogi végzettséggel rendelkezett mégis az állam és az egyház viszonyát jogásként és teológusként is vizsgálta.

⁴¹ Chadwick, Owen: *A reformáció*. Osiris Kiadó, Budapest, 1998, 77. o.

⁴² Szatmáry Béla: *A kálvini reformáció és a jogegyenlőség – adalékok a jogállamiság eszmetörténetéhez*. In *Acta Humana* 2018/3. 43–58. o.

⁴³ Uo.

⁴⁴ Kálvin János – *A keresztyén vallás rendszere*. (ford.: Czeglédi Sándor – Rábold Gusztáv) Református Főiskolai Könyvnyomda, Pápa, 1909, IV. 20. 8. 754-755. o.

⁴⁵ Szatmáry: i. m. 43-58. o.

⁴⁶ Uo.

⁴⁷ Ravasz László: *Legyen világosság I*. Franklin Társulat, Budapest, 1938, 414. o.

Rendkívül fontosnak tartotta Kálvin, hogy az állami és az egyházi kormányzatot külön kell választani, amely abból következik, hogy az ember kétféle kormányzatnak van alávetve. A két kormányzás nem ellentétes, csak összehangoltan kell működnie.

Hiába vannak törvények, mindig voltak és lesznek olyanok, akik azokat megszegik, így szükséges egy világi (külső erkölcsre vonatkozó) ellensúly, amely megbünteti a szabályszegőket, egy olyan szervezet, amely a rendet betartatja a néppel.

Ez a többség a nép életét az emberi társadalomhoz illő magatartásra vezeti, társas viszonyulásait a polgári igazságosságnak megfelelően szabályozza, illetve előmozdítja az egyetemes békét. Természetesen ez magával vonzza, hogy szükség van polgári törvényekre is, mivel a többséget szolgálják az állami életben. Ezek a legerősebb kötelékei, ahogyan Cicero is mondta: „amelyek nélkül nem állhat fent a többség, amint viszont azok sem a többség nélkül.”

Kálvin tanai nem csak a teológia területén, hanem a politikai és gazdasági viszonyok megreformálásának megindításában is nagy szerepet játszottak. A presbiteri-zsinati egyházalkotmány pedig joggal tekinthető a nyugat-európai demokrácia keletkezési gyökerének. Kálvin a lutheri tan továbbfejlesztését, az államhatalom konkrét szervezeti formáira, illetve a hatásköri megosztásokra is alkalmazta. Ezek hatottak ki a politikai eszmerendszerre, a politikai és jogi intézmények kialakulására, fejlődésére.

Kálvin saját korát meghaladó nagyszerű jogász gondolkodóként bölcselétével képes volt komplex látásmódra. A nagy egészet, a társadalom egészét vizsgálva vonta le következtetéseit. Tette ezt oly módon, hogy mindennek kiindulópontjaként, eredőjeként az Isteni hatalmat helyezte. Az Isteni hatalom legfőbbje, az egyházi hatalom érvényesülése, megtartása mellett tanaival koherens összhangot teremtett a társadalom minél igazságosabb és hatékonyabb működése érdekében.

Az általa elképzelt állami berendezkedés, működési mechanizmus messze túlmutatott a kora gondolkodóinak elképzelésein, mivel az adott társadalmi berendezkedés mellett is hitt a demokratikus (választott tisztségeken, a hatalom megosztásán alapuló) állam felépítésének lehetőségében. Nem túlzás állítani, hogy az Institutio-ban megfogalmazott állami berendezkedési alapfogalmak a későbbi demokráciák alkotmányainak részeivé váltak.

Felhasznált szakirodalom:

Antal Géza (szerk.): Kálvin János – A keresztyén vallás rendszere 1559. Refm. Főiskolai Könyvnyomda, Pápa, 1909.

Antal Géza (szerk.): Kálvin János – A keresztyén vallás rendszere II. kötet – 1559. Ref. Főiskolai Könyvnyomda, Pápa, 1910.

Birkás Antal: Reformáció, államhatalom, politika. Luther Kiadó, Budapest, 2011.

Bolyki János (szerk.): Válogatás Kálvin János műveiből. Kálvin Kiadó, Budapest, 1993.

Buzogány Dezső: Kálvin állam-és társadalomszemlélete. In Magyar Tudomány 2010/2.

Greschat, Martin: Martin Bucer, Egy reformátor és a kor, amelyben élt. Kálvin Kiadó, Budapest, 2011.

Chadwick, Owen: A reformáció. Osiris Kiadó, Budapest, 1998.

Kálvin János: Institutioja, Stichting Hulp Oost Europa, Budapest, 1995.

Kálvin János: A keresztyén vallás rendszere. (ford. Czeglédi Sándor, Rábold Gusztáv) Református Főiskolai Könyvnyomda, Pápa, 1909.

Kálvin János: A római levél magyarázat. (ford. Rábold Gusztáv, Nagy Barna) Kálvin Kiadó, Budapest, 1992.

McGrath, Alister E.: Kálvin, A nyugati kultúra formálódása. Osiris Kiadó, Budapest, 1996.

- Osterhaven, M. Eugene: Az egyház hite. Történelmi fejlődés református szempontból. Kálvin Kiadó, Budapest, 1995.
- Ravasz László: Legyen világosság I. Franklin Társulat, Budapest, 1938.
- Révész Imre: Egyháztörténelem, I. könyv, Az őskereszténységtől az ellenreformációig. Dunamelléki Református Egyházkerület, Ráday Nyomda, Budapest, 1993.
- Schenck, Barbara – Rieger, Georg: Kálvin János élete és teológiája röviden. Magyar Református Egyházszövetség Kiadó, (ford. és szerk. dr. Békefy Lajos), Budapest, 2009.
- Staedtke, Joachim: Kálvin János megismerés és formálódás. Vásárosnaményi Református Egyházközségért Alapítvány, Vásárosnamény, 2009.
- Szabó Zsolt: A demokrácia alapelveinek protestáns gyökereiről. In Collegium Doctorum, Magyar Református Teológia, 2021/2.
- Szalmay Béla: A kálvini reformáció és a jogegyenlőség – adalékok a jogállamiság eszmétörténetéhez. In Acta Humana 2018/3.
- Van't Spijker, Willem: Kálvin élete és teológiája. Kálvin Kiadó, Budapest, 2003.